

Korta meddelanden

Hemdrupstaven: ett redskap för medicinsk magi

I detta bidrag skall Hemdrupstaven kortfattat sättas in i ett sammanhang med vikingatidens och den äldre medeltidens medicinska besvärjelseinskriftioner. Staven hittades 1949 i vertikalt läge i Næsborg mose nära Hemdrup på Jylland. Den är en halv meter lång och enligt de första uppgifterna gjord av ask, men enligt senare bedömning av idegran. Stavens yta är polerad och den är smalare mot ena änden (diameter 21-34 mm). Den smala änden bär spår av eld. Vid den tjockare änden finns ett snitt som liknar uppskärningen hos en spaltflöjt. Även stavens form kan ytligt sett liknas vid en flöjt.

Runt staven är ristad ett slags polygonornamentik. Infattade i dess rombiska fält finns två separata runristningar. Väl synliga är även bilden av en människa med långt hår och prickig kropp, fyra djurliknande figurer, en triquetra och ytterligare svårtolkade figurer. Stavens runinskrifter har daterats till 900/1000-talen (Nielsen 1982, s. 219).

Tidigare tolkningar

Den första tolkningen av Hemdrupstaven publicerades av Peter Skautrup (1951), som menade att den tillhört en herde som ristat in graffiti på staven föreställande sig själv och sina hundar. Denna tolkning tycks missriktad, då runinskrifterna och de tillhörande bilderna är allt annat än slarvig graffiti. Man måste utgå ifrån att de har haft en viktig funktion.

Harald Andersen (1971) menade att staven varit en budkavle som man gått med från by till by för att mobilisera inför ett väntande krig. Denna tolkning baserade han på senmedeltida källor, men det finns inga järnålderskällor som visar att stavar använts på detta sätt då, och ingenting i stavens ornamentik som stöder tolkningen.

Niels Åge Nielsen (1982, s. 220) ville tolka staven som en kärleksgåva där en man ristat en hyllning till den unga kvinnan Åse som nyligen

övervunnit en sjukdom. Han skulle även ha avbildat henne och hennes hundar på staven, och ämnat ge den till henne som en kärleksförklaring. Också denna tolkning med folksagomotiv förefaller väl enkel. Den förklarar inte varför djurfigurerna är med, en mängd element lämnas okommenterade, och ur ett genusperspektiv framstår Nielsens tolkning idag som omodern.

Den mest intressanta tolkningen hittills kommer från Ing-Marie Back Danielsson (2001). Hon menar att staven varit kopplad till schamanism och sejd och använts vid riter. Den avbildade personen tolkar hon som en schaman i fjäderdräkt, och inskriften skulle syfta på schamanismens hamnbyte och anderesor i flygande form. De fyrbenta figurerna tolkar hon som hundar eller andedjur, hjälpare vid sejden, och hon gör kopplingen mellan stavens hack och uppskärningen hos en flöjt. Back Danielsson har många poänger. Stavens funktion vid sejd/schamanism är trovärdig, liksom kopplingen av staven till medicin och hälsa. Dock har hon övertolkat föremålet och krånglat till sin tolkning. Jag instämmer därför i Neil Prices (2002, s. 202) kritik att den haltar i kopplingen till empirin.

Nytolkning

Det som Back Danielsson tolkat som flygning och schamanistisk trans är snarare något enklare, något med starkare koppling till vad runinskrifterna faktiskt berättar. I ljuset av stavens tydliga koppling till läkekonsten vill jag presentera en nytolkning av den som ett redskap för medicinsk magi. Staven skulle kunna vara ett verktyg i vilket sjukdomsdemoner tvingats in som en del i en läkedomsritual.

Ikonologiskt sett är relationen mellan text och bild central. Samspelet mellan figurerna och runraderna tyder på att runraderna i sig bör tolkas både språkligt och ikonologiskt, och att deras språkliga innebörd speglar och förstärker dess ikonologiska kontext. Därav följer att runor-

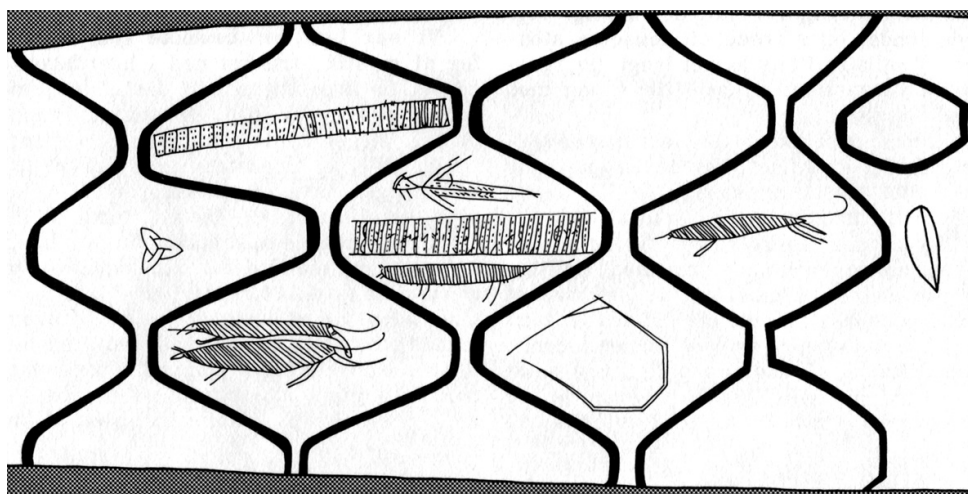

Fig. 1. Översiktsbild över stavens ornamentik. Observera hur runrad I bildar en barriär mellan människan och djuren. Efter Andersen 1971. —The decoration of the Hemdrup staff. Note how runic inscription I forms a barrier between the human and the animals.

nas berättelse bör samspela med den ornamentala berättelsen. Observera till att börja med att runrad I bildar en barriär mellan människan och de djurliknande figurerna. Polygonerna bildar ett fångsel inom vilket djuren är inneslutna, och triquetratecknet ett lås.

Stavar och völvor

I nyare forskning har stavar setts som attribut för völvor, särskilt i Prices (2002) avhandling. Han behandlar detaljerat de skriftliga källor som beskriver stavarnas användning och delar in dem i kategorier som tycks ha använts för trollkonst på olika sätt.

Mycket lite har dock forskats kring stavens användning inom läkekonsten. Framför allt i den klassiska grekiska kulturen är staven starkt kopplad till läkekonsten genom läkeguden Asklepios, vars symbol var en stav med en ringlande orm. Även i den tidiga anglosaxiska litteraturen finns indikationer på att staven varit ett viktigt hjälpmedel för den läkekunniga. I en handskrift från 1000-talet finns följande formel (översatt efter MacLeod & Mees 2006, s. 125):

»Jag skyddar mig med hjälp av denna stav och överlåter mig i Guds beskydd, mot det smärtsamma stynget, mot det smärtsamma sla-

get, mot den bistra fasan, mot den stora skräcken som alla avskyr, och mot all skada som kan komma till landet.»

Trästavar har hittats i rika vikingatida kvinnogravar som exempelvis vid Klinta på Öland och Oseberg i Vestfold. Båda har tolkats som tillhöriga völvor, det vill säga magi- eller kultutövare av hög rang. I Osebergsgraven hittades också hampfrön i en läderpung, som kan ha använts för medicinskt bruk (Price 2002, s. 199 f).

Runorna

Hemdrupstavens inskription I är skriven i en vanlig 16-typig futhark och har tolkats: »Övervann dig aldrig den flygande. Åse har lycka i strid.» (Nielsen 1982, s. 219 f). Insription II är i stort sett otolkad då man endast lyckats utröna ett fåtal runor (Moltke 1976, s. 289 f).

Runologerna är överens om att den läsbara runraden behandlar sjukdomsövervinning och beskydd. *Den flygande*, menar de, avser en flygande sjukdomsdemon eller ett väsen som på något sätt försökt invadera personen Åse. En rimlig tolkning är att det är just dessa väsen och personen Åse som porträtteras på staven. Inskriften med helande syfte har också likheter med andra sjukdomsövervinnande inskriptioner. Fle-

ra skriftliga källor, såsom *Egil Skallagrimssons saga* och *Sången om Sigrdríva*, belägger också att runmagi brukats i helande syfte (Jónsson 1912, s. 3 f).

Den flygande som en sjukdomsdemon nämns också på ett runbleck från Högstena i Västergötland (SHM 16449): »mot anden, mot den vandrande (anden), mot den sittande, mot den flygande. Den skall alldeles vissna (?) och dö.» (efter MacLeod & Mees 2006, s. 130). Likaså porträtteras sjukdomsväsendena som flygande i den medeltida anglosaxiska läkeboken *Lacnunga*, där bland annat trollskott och andra projektiler anses orsaka sjukdom (Grattan & Singer 1952, s. 151 ff). MacLeod & Mees (2006, s. 116) skriver att »Man trodde att flygande gift, det vill säga luftburen smitta, och ondsinta alfer, troll och dvärgar, hemsökte landskapet. Och när någon fallit offer för sjukdomsandarna och blivit smittad så tänkte man sig ofta sjukdomen i form av en ond ande som man måste driva ur kroppen.»

Runinskriften på Hemdrupstaven är skriven i imperfekt, såsom något som redan skett. Genom att skriva i imperfekt ville man ändra framtiden; ett visst resultat skulle framtvings då man skrev att det redan hade hänt. Inskriptionen på en kopparamulett från det sena 1000-talets Sigtuna lyder exempelvis, »Ioril sårfeber ... Han band febern, han stred mot febern och han knullade trollkarlen. Såret ... har tagit till fullo. Flyg iväg, feber!» (MacLeod & Mees 2006, s. 120 f).

Medicinska brännsår

Angående prickarna på den mänskliga figuren menar Back Danielsson (2001) att de skulle representera fjädrar på en flygande schaman. Det tycks mig mera troligt att de är sår hos den sjuka Åse. De kan vara spår av medicinsk bränning på kroppen; jfr stavens brända ände. Kanske är staven avbildad som det avlånga föremålet under figurens arm.

Elden har en koppling till läkekonsten. Tydligast speglas det i *Havamals* läkeråd »eld mot sjukdom». I *Torlauks saga* berättas om en bränningsoperation, där läkaren använder glödande kol på den sjukas mage (Jónsson 1912, s. 27). Att

bränna bort sjukdom var en vanlig sed även under senare tider, liksom smedens koppling till läkekonsten, långt efter det att eldens, smedens och smidets magiska kopplingar avtagit (Tillhagen 1977).

Sjukdomsvarelser

De avbildade djuren kan vara sjukdomsdemoner. Om personen tolkas som Åse, torde djuren kunna tolkas som *de flygande*. Det tycks ha funnits en idé om sjukdomsdemoner som osynliga, och en tanke om att man genom att synliggöra dem kunde neutralisera deras hot. Det framgår av fraser som Sigtunaamulettens och Canterburygalderns »du är funnen» (MacLeod & Mees 2006, s. 118 f). Ett porträtterande av sjukdomen kanske kunde ha samma avslöjande effekt som ett benämmande, framför allt genom att *den flygande* också nämns i stavens inskrift. Inrstandet av varelserna kan också ha varit en teknik för att överföra dem till staven och fjättra dem där inom polygonfångslet, med triquetratecknet som lås. Att staven hittades i en mosse tyder till sist på en önskan om säker slutdeponering.

Referenser

- Andersen, H., 1971. Den brændte stok. *Skalk* 1971:5. Højbjerg.
- Back Danielsson, I-M., 2001. Hemdrup-staven – ett nytt tolkningsförslag. *Fornvännen* 96.
- Grattan, J.H.G. & Singer, C., 1952. *Anglo-Saxon magic and medicine*. Toronto.
- Jónsson, F., 1912. *Lægekunsten i den nordiske oldtid*. Medicinsk-historiske smaaskrifter 1. Köpenhamn.
- MacLeod, M. & Mees, B., 2006. *Runic amulets and magic objects*. Woodbridge.
- Moltke, E., 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Köpenhamn.
- Nielsen, N.Å., 1984. Nytt om Hemdrup traepind. *Kuml* 1982–83. Århus.
- Price, N.S., 2002. *The Viking Way*. AUN 31. Uppsala.
- Skautrup, P., 1951. Hemdrup runestav. *Kuml* 1951. Århus.
- Tillhagen, C-H., 1977. *Folklig läkekonst*. Falköping.

Maria A. Röstberg
Flogstavägen 65 E
SE-752 72 Uppsala
marros84@hotmail.com